

UDC 821.163.41-32.09
Оригинални научни рад
doi: 10.46793/SSRXIV1.083J

Др Јована ЈОСИПОВИЋ¹

Институт за књижевност и уметност (Београд)
Србија

СУКОБ ТРАДИЦИЈЕ И ПРОГРЕСА – АКТИВНА ВЕРНА ЉУБАВ И РОМАНТИЧНА СТРАСТ (Страст изван оквира брака у српској реалистичкој приповеци)

Сажетак: Рад се на темељу приповетки српског реализма бави систематизовањем коренских разлика између брачне и романтичне страсне љубави. Испитују се појаве и друштвени феномени аналогни брачној заједници и њеној прокреативној функцији (задруга, сеоска идила, активна верна љубав), и са друге стране околности које одговарају романтичној страсти (индивидуализам, градско окружење, идеје прогреса). На примерима приповетки Јанка Веселиновића, Илије Вукићевића, Светолика Ранковића и Сима Матавуља, анализирају се теме мушких и женских превара у браку, одгонета питање идеализације задружног друштвеног уређења и уочавају се видови супротстављања два еросова поларитета (прокреацијског и романтичарског). У својим закључцима, рад се ослања на теоријске анализе Денија де Ружмона (*Љубав и Зайаг*), Емила Сиорана (*Паг у време*) и Роберта А. Џонсона (*Он: разумевање психологије мужевности*).²

Кључне речи: српска реалистичка приповетка, активна верна љубав, романтична страст, задруга, прогрес, брак

¹ *jovanajo90@gmail.com*; Jovana Josipović, Institute for Literature and Arts (Belgrade), Serbia

² Овај текст је део необјављене докторске дисертације *Наратив љубавне сипрасии и приповешкама српског романтизма и реализма*, одбрањене 2023. године на Филолошком факултету у Београду.

Једно од основних обележја романтичне љубавне страсти је то да она функционише искључиво мимо оквира брака. Отуд се питање постојања страсти у браку чини непримерено. Уместо горљиве страсти љубавника, брак важи за институцију посвећену прокреативним активностима и уклапању појединца у примерени и захтевани поредак друштвене организације. „Укратко, брак је друштвена легитимација сексуалне активности партнера са циљем рађања потомства. При том ваља упозорити да брак није дозвола за сваку врсту сексуалне активности међу партнерима, већ само за ону чији је циљ прокреација легитимног потомства” (Милић 2007: 117).

Велика патријархална породица по класификацији социолога Фредерика ле Плеја (Frédéric le Play), одговарала би опису домаће задруге, што је важно због тога што такав облик породичне организације обезбеђује највећу одрживост и прокреативну стабилност:

Карактеристике је велики број чланова који су сроднички повезани (родитељи са ожењеним мушким потомцима или родитељи и ожењена браћа); руковођење породицом врши најстарији мушкарац, родоначелник породице. Ова породица има неограничене могућности одржавања континуитета, тј. непрекидног обнављања (Милић 2007: 329).

У 19. веку долази до првих већих наговештаја рушења тако организованог прокреативног модела породице код нас. Валтазар Богишић у својој етнолошко-правној студији, *Зборник садашњих њравних обичаја у Јужних Словена* (1874), који је осмишљен као приказ обичајног права искристалисаног преко одговора испитаника са различитих јужнословенских територија на иста питања о уређењу народног живота, показује да се задружни начин живота нагло проређује након револуције из 1848. године, бар кад је реч о територијама под аустријском или угарском управом. Такође, важи и опште правило да по селима људи живе у широј, а по градовима у ужој породици (нпр. „У Земуну обична је инокосна, али у околици, по селима, обичнија задружна фамилија” (Богишић 1874: 5)). Ужа породица по правилу са собом носи сиромаштво или се сматра „као нека несрећа за кућу која постане инокосном” (Богишић 1874: 3).

ЛИК.³ До године 1848 живљаше у Лици у једној кући обитељ из више ожењенијех људи, њиховијех жена, дјеце и диоба се ријетко догађаше. Од то доба настала је *неслоја* (курзив Ј. Ј.) и обитељи се често дијеле (Богишић 1874: 1).

ЗАБ.⁴ Прије 1850 године скоро свиколици живљаху у задрузи, али су се после тога готово све подијелиле, ипак не посве, јер неки економни

³ Личка пуковнија око Велебита (све скраћенице се наводе према списку скраћења В. Богишића).

⁴ Забок, село у хрв. Загорју.

одношаји остадоше и до данас прежњим задругарима заједнички н. пр. и сада по двије или три куће плаћају заједно *йорез* (курзив Ј. Ј.) (Богишић 1874: 3).

ЉУБ.⁵ Обичнија је задружна кућа. Али се сад задруге чешће раскопавају, ма да свуда знају да је задруга боља и ма да знају пословицу: *Једној нема ни на јелу, а камо ли на дјелу* (Богишић 1874: 5).

БОЧ.⁶ Прије него што се Бахова система увела т. ј. 1850 године, задругарски живот био је обичан, но од то доба показује се тежња да се фамилије дијеле. Задруге се налазе сад понајвише у имућнијих породица; а највише породица зато су и осиромашиле, што су се подијелиле (Богишић 1874: 5).

Нагла трансформација приватно-обичајног друштвеног уређења, као последица великих националних револуција у Европи и тежње да се народне разлике у оквиру једне националне државе што више умање и подреде централној управи, водила је различитим притисцима да се самоодрживи начини задружног привређивања напуштају и поред тога што су другачији облици породичног живота у великом броју случајева водили осиромашењу. Пошто се у идеји националне државе, појединац, а не некаква заједница сродника или породични систем, представља као носилац права, личне одговорности и слободе, кроз институције држава које се заснивају на моделу нације а не народа, пропагира се управо идеја среће за независног појединца кроз атомизацију породице.⁷ У сукобу традиционалних задружних друштава и револуционарних идеја које се окрећу новом друштву и појединцу као индивидуи – заправо сагледавамо сукоб два стално смењујућа еросова пола. Док прокреацијски ерос у рађању види ново, а одржава се у увек истом кругу, романтичарски ерос ће тражити отпор цикличном и силовит пробој устаљених граница у циљу налажења идеалног, супстанцијално новог окружења.

Али парадоксално, кроз те новонастале друштвене промене које иду у правцу одвајања од традиционалног устројства породице, појединац се само додатно оптерећује и губи вишак слободе и независности у оквиру једног друштвеног поретка. Траг тих промена и њихов утицај на описе породичног живота и односе супружника могуће је пратити и у реалистичкој прози, посебно оној која је везана за народни живот и традиционалну сеоску средину:

⁵ Љубовијски и азбуквачки срез и окружје подрињско, у Србији.

⁶ Бочари, село у Војводини.

⁷ „Велики број феномена данашњице – национализам, егзистенцијализам, дивљење великим људима, безличним институцијама, демократија, тоталитаризам – дубоко су под утицајем успона романтизма и прожети су њим” (Берлин 2006: 11).

Без обзира на идеализацију патријархалног свијета, фолклорнореалистичка проза сижејне правце гради на распаду основа тога свијета као хомогене масе, уочавању јаким репресивних тежњи модерних институција (власт, бирократија, банкарство) и имовинског раслојавања села [...] Морал новца и власти је редовно у сукобу с природним, русоистички схваћеним моралом човјека са села (Иванић 2007: 31).

Стога би занимљиво било размотрити упорно инсистирање наших реалиста (Веселиновић, Лазаревић, Глишић...) на опису задружног уређења као нечега што је наликовало идили у односу на егзистенцијални, идентитетски, психолошки хаос у ком се нашао појединац врло брзо по наглостанку задруга као традиционалног и најбројнијег начина породичног устројства. Било да је заиста реч о идеализацији задружног начина живота (Веселиновић га најчешће пореди са кошницом због изузетне функционалности и реда који су таква домаћинства стварала) или је такво самоодрживо устројство имало и потпуно реалне предности у односу на каснији тип инокосних градских породица, о идеалној романтичарској љубави унутар задруге, није могло бити речи. Наизглед, слично би се рекло и за однос страсти и брака генерално. Посреди је реч о поменутом сукобу друштвених, али и еронаративних поларитета.

У поглављима „Мит против брака” и „Активна љубав или о верности” студије *Љубав и Зайад*, Дени де Ружмон заступа гледиште које брачну љубав показује као истински „слободну”, за разлику од страсне љубави која значи екстазу, транс, ухваћеност у ковитлац силе која опчињава и надмашује вољу појединца. Будући необјашњива и нуминозна, сила страсне љубави преко искушавања граница жеље, љубавнике у миту гони да се у коначници самим споје са ултимативним прекограничним искуством, односно са смрћу. Са друге стране на супротном полу безграничног јурцања страсне романтике, неприметно стоји подвиг малог невидљивог човека, а једнако апсурдан као и природа љубавне страсти. На темељу тог подвига, према Ружмону, човек се изграђује као личност, свакодневним непристајањем да га занесу снови о страсти, упорно остајући веран оном другом коме је дао своју реч и одлуку да ће уз њега градити живот пун непредвиђених изазова и опасности.⁸ Таква одлука јесте ирационална и нема гаранције да води на прави пут,

⁸ Исаја Берлин смешта Гетеове традиционалистичке назоре у погледу односа према страсти у концепт врло сличан Ружмоновој активној верној љубави, насупротив чега се поставља романтичарско одбијање било каквог ограничења и приземљења љубавне страсти:

У својим романима Гете њројоведа јачно оно чега су се романџичари јнушали. У Херману и Доротеји и Die Wahlverwandtschaften цела њројовед сасџоји се у џоме да ако џосџоји емоционални чвор, ако џосџоји неки сложени џроблем између, реџимо, удаше жене и њеној џубавника, сџвар се ниџошџо не може једносџавно решџиџи разводом или најушџањем брака неџо, најрошџив, џомирењем са судџином, џаџ-

и таква верност јесте апсурдна, али је од апсурдности и необјашњивости страсти, разликује посвећеност чину на који *се одлучујемо*, што је различито од стања *које њодносимо* (Ружмон 2011: 240). Апсурдност и ирационалност извиру из тог што активна верна љубав сваког дана минимално и упорно гради иако не знамо шта је то што се ствара, јер се кроз то стварање и сами изграђујемо као личност. Заузврат, и за разлику од јаловог плода који долази са романтичном страшћу као одавно испражњеном од култне суштине (в. Ружмон 2011: 133, 188), активна верна љубав према једној особи којој се дало обећање, човеку доноси макар минималну, али слободу коју је сам себи омогућио, дубоким неконформистичким остајањем при једној али темељној животној одлуци. Поред такве слободе кроз свесно пристајање на ограничења, дар активне верне љубави омогућава да се други човек сагледа као јединствено и стога увек мистериозно биће, самим тиме што му се није приступило кроз самољубље страсти (која обожава једино смрт, Ноћ и тајну), већ кроз искрену потребу да се други изнова посматра на светлу Дана. „Живот за који ме женидба *везала* за цео живот – ето то је чудо брака” (Ружмон 2011: 239).

Док су и романтичне страсти и прогресивна друштва окренути будућности, активна верна љубав и традиционални живот једне породице живе у колу низа садашњица – конкретних одговора на потребе ближњих. Свест о таквом поретку времена и вредности, важи за човека традиције, ако традицију разумевамо као протезање истих проверених и сигурних квалитета кроз дуг временски период. Уколико у том светлу посматрамо и наративну радњу пре свега фолклорно оријентисаних реалистичких текстова, уочавамо да се судбине јунака смештају у колективно-обредно време, односно народни календар који диктира време рада, празника или других активности. Такво време је блиско цикличном времену вечног космичког понављања, док су људи само делови шире целине, пчеле на задатку који увек надмашује појединачну јединку. Пажња је усмерена на прецизне јасно одређене дужности које одговарају како добу јединке тако и добу године, да би читава заједница свакодневно истрајавала у традицијском поретку. Могли бисмо рећи да је такав поглед на време иманентан човеку, али са променама које настају у вези са гомилањем материјалног богатства и друштвеним револуцијама, време постаје линеарна трка у чијем центру се налази човек са

њом, њокоравањем конвенцији, очувањем *сиубова друштва*. *Пројовед се суштински односи на њоредак, самосавладавање, дисциплину и сиушавање свих хаотичних или антизаконских чинилаца.*

*За романтике, ово је био чист *ојров*. Нишња нису њако мрзели* (Берлин 2006: 122–123).

потребом личног самопотврђивања. Човек који живи у оквиру времена као вечног круга, он нема потребу за временском трком у којој би трагао за спољашњом материјалном потврдом сопствене посебности. Човек који живи у заједници која наслеђује један истоветан начин живота у чијем центру је огњиште, такав човек ради према (на)гону, док обредни ступњеви прелаза и иницијација, само потврђују устаљене фазе животног круга, за шта је индикативан већ сам наслов студије нашег етнолога Тихомира Ђорђевића: *Животињи круи: рођење, свадба и смрт у веровањима и обичајима нашег народа*.

Међутим, 19. век је и доба када са променом врсте друштвених система, у први план испливава доживљај времена који напушта циклични, а усваја прогресивни модел. Природа такве култне позадине, у доба 19. века се манифестује преко развоја материјалистичких идеја које се сада не баве религијским или филозофским системима, већ само друштво виде као прогресивистичку стазу напретка. Такво стање се одражава и на околности у којима пишу наши реалисти:

у српску периодику 60-тих година улазе преводи природнонаучних списа, еволуциониста, позитивиста, руских револуционарних демократа. Био је то поуздан симптом напуштања хегелијанске филозофије, уз настојања да се древна дисциплина тумачи на позитивистичким/материјалистичким основама и да се схвата као једна од наука (Иванић 2007: 19).

Такође, ако посматрамо критику идеје прогреса из перспективе филозофа 20. века као што је Емил Сиоран, видимо снажан отпор том напретку који се већ разоткрио као испражњен од стабилне, како метафизичке тако и здраве материјалне основе. Човек ослободен на идеје позитивизма и прогреса, код Сиорана је описан као онај који напушта своје изворе, да би трампио вечност за будућност. Такав човек је велики отпадник бивства, он је примерак противприроде, а његова усамљеност је равна једино његовој пролазности (Сиоран 2008: 13). Дакле, суштину идеје прогреса Сиоран дефинише као опозицију самој себи: „Постојање и напредак су појмови наизглед сродни, у ствари супротни” (Сиоран 2008: 22). Односно, повучена је суштинска разлика два концепта времена, оног које прати токове космичких циклуса и оног које прати линију напретка цивилизацијске моћи: „Након што је потраћио истинску вечност, човек је пао у време, где је успео, ако не да напредује, оно бар да живи” (Сиоран 2008: 131).

На трагу живог преплитања те две идеје времена, може се пратити и тема брака у приповеткама нашег реализма. Модерни прогресивистички идеал (уз идеал страсне романтичне љубави) се ту често сукобљава са традиционалном основом односа (и концептом активне верне љубави). Предавање Јанка Веселиновића које налазимо у 9. књизи његових целокупних дела

под називом „Сељак”, као и његова истоимена недовршена приповетка из исте (1901) године (чија радња се у датом предавању сажето и представља), верно преноси однос Сиорановог „рајског човека” и човека који се издваја из обредног кола простог бивствовања. Већ у уводу предавања, Веселиновић објашњава разлику погледа на живот сељака и варошанина. Док сељак живи утабаним задружним животом коме су циљ деца и јасно подељен рад тако да свако има колико му треба, за то време варошанин брине о школовању детета, томе да се дете осамостали, што богатије венча и коначно скући своју одвојену кућу. Прави задружни живот предавач представља идилично, посебно стога што је, како Веселиновић даље наводи, у том тренутку већ потпуно ишчекао, односно, и ако претрајава, на такве задружне куће је „дунуо модерни ветар” и унео дух индивидуалности, сепарације, утркивања и поређења са другима. О таквом случају је и реч у истоименој приповеци.

У Веселиновићевој приповеци „Сељак”, младић Рајко одлази на службење војног рока у варошку средину где ће осетити славу, амбицију и друштвени успех, али и слат других жена поред сопствене. Када се већ опишмењен и привикнут на кафански живот, после свих тих авантура буде вратио својој породици, он више неће припадати истој заједници, већ ће размишљати према мерилима стратификацијске градске средине. Индикативно је сагледати дијалог на самом крају приповетке, који Рајко води са својом женом Мирком усхићено јој нудећи различите дарове којима ће се она по његовом мишљењу учинити заноснијом у односу на друге сељанке и можда приближити моди варошких жена које је упознавао. На све те дарове, сељанка Мирка остаје потпуно равнодушна, не негирајући њихову вредност али остајући сасвим непоткупљена.

„– Ниси жељна ничега”?

„– Нисам ничега! Уздржи, Боже, овако!...” (Веселиновић 8 б.г.: 253).

Из тих жениних речи видимо стабилност и једноставност сеоског човека који је уклопљен у матрицу задружне спреге где је све подређено смисленој производњи и заједничком раду. Потреба за издвајањем од осталих, посебно путем некаквих спољашњих обележја, до села редовно долази преко градске средине и градске свести о времену као трци са другима. Таква потреба, иманентна урбаном простору, унутар сеоске породице изазива нестанак хармоније, иницира сукобе, расцепе у задрузи или кржаве обрачуне.

Отуд постаје јасно да иако се лица еросових поларитета (прокреацијског и романтичарског) могу бесконачно преображавати, залазити у дух времена, друштвени поредак или организацију породичног живота, оно преко чега се ипак разоткривају у примарним својим видовима, јесте тренутак њиховог сукобљавања и опонирања једно другом. *Ерос прокреације*

ће увек тежити остајању у кругу умирања и рађања, а *романтичарски ерос* ће се на све начине довијати да осмисли идеал преко кога би се таквим вечним циклусима умакло и како би се освојила не вечност у кругу већ вечни напредак.

Пошто брак није место где се страст може живети, уколико вирус страсти ипак спонадне човека, он ће наћи начин да ту страст задовољи изван брачних оквира. Та страст не мора бити само љубавна или полна, исто тако страст се може задовољавати сновима о каријери и друштвеном успеху. Дух новог прогресивистичког времена описан у Веселиновићевој приповеци „Сељак”, срећу види како у сновима о материјално-статусном уздизању, тако и у низу задовољстава која се нуде изван средине окренуте једнакости, раду и увек сврховитом поретку лишеном чари градског хаоса и вреве.

Једна од великих предрасуда модерног доба јесте и став да је за живот у браку довољно то да се он темељи на романтици:

Игнорисање и занемаривање великог броја домаћих функција које се и данас обављају у породичном домаћинству погодовало је ширењу једне лажне романтичарске и сентименталистичке слике о савременој породици за чији је опстанак и добро функционисање довољна ‘брачна романтика’ (Милић 2007: 87).

А заправо романтична „*стираси* руши саму идеју брака у време када људи силом покушавају да брак заснују управо на вредностима које су настале из етике *стираси*” (Ружмон 2011: 221).

Веселиновићева приповетка „Море без приморја” (1900) прати како се страст двоје заљубљених претвара у игру мржње и хладноће управо пред изазовом брака. Младић Виловић одбија да ступи у брак са богатом Саветом док не исплати дугове, и поред тога што она не жели да настављају однос ако је не запроси. Тиме што младић није способан да жртвује свој идеал части (и да запроси добростојећу девојку иако сам има дугове), парадоксално се ипак питање материјалног показује као пресудно за даљи трагични расплет. Свет материјалног, новца, дугова, мираза, испречава се пред светом идеалне љубави, и на тај начин оба јунака испаштају, јер се култ земље („идеја брака”) и култ небеских идеала („етика страсти”) изнова показује као неспојив.

У још две приповетке Јанка Веселиновића („Девојче” и „Било па бити-сало”), налазимо сликовит опис разлике схватања љубави у време младости и касније у односу између брачних партнера. Нестанак страсти у приповеци „Девојче” (1888), осим тиме што је брачни живот стао у неколико редака, док се занос прве љубави описује у свој ширини и појединостима нове димензије живота која се младом човеку открива, дочаран је и разликом у певању песме „Мој Ђердане” која се лајтмотивски провлачи кроз читаву

приповетку. Први сусрет девојке Љубе и младића Маше, управо је посредован том песмом кроз коју трепери Љубина душа несвесна да је њоме огласила своје задевојачење. Маша ће чути песму и задивљен прићи: „– Чујем ја песму, па дођох ’вамо... Него, нисам знао да имаш таку гушу, нема него грòјиће⁹!...” (Веселиновић 1 б.г.: 387). Касније, брак чини да звук младалачке страсти нестане из Љубине песме. Оно магијско призивање драгог, које је постојало у њеном гласу, са „извршеним задатком” губи сврху и стога ишчезава: „Сад су Маша и Љуба муж и жена. Доста је пута нагна да пева ‘Мој ћердане’, али јој сваки пут вели да јој више не гројиће гуша...” (Веселиновић 1 б.г.: 401).

Са браком нестаје романтике, поезије и читав живот се своди на неколико обичних речи. Доба страсти, наратор на крају приповетке једноставно назива добом младости. На тај начин страст није представљена као ексклузивно бреме изузетних појединаца романтичара, већ као део природног циклуса човековог живота. Такву „филозофију страсти” видимо и у приповеци индикативног наслова „Било па битисало” (1890). Стеван и Вемија су двоје заљубљених који се венчају, а затим настављају да уживају у пажењу и миловању и тако проводе првих пет година брака. Имаће им је запуштено јер страст и рад не иду заједно. Необично је и што после толико година они немају децу, али се то питање ни не поставља као релевантно у самој приповеци, једноставно реторика љубавне романсе искључује тему прокреације. Да такав њихов живот неће донети ништа добро, од почетка тог односа увиђа Вемијина мајка Илинка:

„– Не ваља, дијете, прво: што *џа љажња не може међу вама осїаїи, јер и џо іроће временом* (курзив Ј. Ј.). Дође време па се додија цмакање, ка’ и ударци. А кад дође то време, кад то додија, она би требала да ради, али ти си је одучио од рада. Шта је она онда? Ленчина и готован. А ко може готована гледати очима?” (Веселиновић 2 б.г.: 148).

Стевану су те Илинкине речи нешто незамисливо, јер живот посматра из садашњег тренутка занесености Вемијом, а заправо као и увек када је у питању преношење романтичне љубави у нискомиметски регистар обичног човека, ту се ради о опијености сопственим осећајем ужитка, док се други посматра само као средство задовољења личних угодности. Међутим, Илинкине речи се обистињују, проблем постаје нерад, и то не толико женин колико мужев. Некад заљубљени пар голубића постају једно другом

⁹ „Дакле, ојкање је грохотање, а не гроктање. То је најлакше утврдити приликом слушања ојкања, односно, грохотања, то јест, розгања. Ево још изведеница из именице грохот: грохитати, гројитати, гроитати... Код Јована Јовановића Змаја проналазимо реченицу: „Гроитати гласом, или само гроитати значи дрхтати гласом при певању” (Грујичић 2017: 221).

испражњени од садржине: „И ни он на њој, ни она на њему не нађоше ништа више за вољење” (Веселиновић 2 б.г.: 151), па се растадоше. Поново се показала неодрживост људске страсти у времену, јер страст мрзи Дан и ред и рад – или доноси тренутно сагоревање, или на дуже стазе хаос и пропадање сваке материје.

За обичног човека искуство заноса и јаких романтичних осећања, може бити схваћено само као пролазни период омеђен и оправдан једино младости, јер таква осећања нису исто што и мит о небеској љубави произашлој из старих култова заснованих на идеји одрицања од чулног зарад вечног. Обичан сеоски човек природно не припада таквом култу, па уколико и након прве младости настави да се заноси романтичним осећајима, неминовно страда било од презасићења чула било од урушавања материјалног поретка са којим је, био тога свестан или не, најдубље повезан.

Поред заблуда о браку као романтичном гнезду из ког је „неком магијом ишчилио сваки материјални животни супстрат” (Милић 2007: 87) из чега након суочавања са пуном истином следе претходно описивани низови разочарања, разлози за нестабилност брака изласком из традицијске матрице могу потицати и из друге врсте извора. Услед тога што човек више није део шире колективне заједнице задружног типа, он све више бива усмерен на себе и сопствену индивидуалност која не полаже рачун домаћину (задружне) куће, ни родитељима од којих се издваја и осамостаљује, тако да човек остаје препуштен да више или мање слободно удовољава својим жељама. Зато се приповетке које доносе тему брачне преваре, махом односе на паланачку или градску средину. Наредни примери проблема у браку, приказани су тако да узрок дестабилизације постаје партнер који наједном бива отргнут од дотадашње, често идиличне, свакодневице, јер постаје роб изненадних ђудљивих страсти.

Две приповетке Илије Вукићевића у којима је жена виновник прељубе, „Под багреном” (1888) и „Граничари” (1891), жену приказују као одлучну и непоколебљиву пред одлуком да почини прељубу, понизи или чак изазове и смрт мужа. У оба случаја индикативно је да се тема деце не помиње, те да брачну заједницу чине само жена и муж. У обе приповетке сви мушки актери су покорни, или бар немоћни пред женином вољом. У првој наведеној приповеци жена замрзи мужа јер се једном неспретно нашалио са могућношћу да се она улепшава због другог, а не због њега. На крају та могућност постаје истина и жена изабира да оде са човеком који је по свим мерилима испод њеног мужа. А у приповеци „Граничари”, арнаутска жена испровоцира ситуацију да се уда за српског војника који ће претходно морати да убије њеног дотадашњег мужа. Војник ће на све то пристајати мимо сопствене

воље, већ по матрици која је уређена по сили околности које га надилазе, али испуњавају вољу чудне Арнаутке сигурне у свој избор и одлуку.

Примере жена које варају мужеве у породицама у којима има и деце, налазимо у две Матавуљеве приповетке „На њен дан” (1896) и „Предмет за причу” (1905). Радња обе приповетке је везана за град, Београд, односно Крагујевац. И као и у претходним приповеткама, женина превара неминовно доводи до прекида дотадашњег брака.

Код Илије Вукићевића једнако постоје и примери приповедака када је муж починилац прељубе. У приповеткама „Све сам знаш” (1887) и „У новој кући” (1890), муж је онај ко не може да се одбрани од страсти према другој жени, док је његова жена приказана као благородна и трпељива. И у две наведене Вукићевићеве приповетке, као и у приповеци „Прва туга” (1897) Светолика Ранковића са истом темом, перспектива из које се приповеда је увек блиска или једнака перспективи детета: сина оца који уноси немир и тера мајку из куће да би у њу довео „тету”. Оно што Ранковићеву приповетку тематски издваја у односу на Вукићевићеве, јесте то што се родитељи у њој не мире. Нараторева сентиментално-осуђивачка завршница приповетке, не критикује једног од родитеља већ њихову заједничку неспособност да поднесу жртву брака зарад детета: „Јадниче мали! Ово су ти само први јади... А какво су ти страшно зло спремили за доцније дане твоји најмилији – они што се некад лакомислено заверише да ће усрдно сносити узајамне тегобе...” (Ранковић 2 д.г.: 45).

Са друге стране, у обе наведене Вукићевићеве приповетке са темом оца који подлеже чарима друге жене, долази до помирења родитеља и повратка у почетно хармонично стање. Реч је о томе да Вукићевићеве приповетке са темом оца прељубника (за разлику од приповетки са темом жене прељубнице) приказују мушкарца као бесвесног или зачараног роба страсти према жени која га искоришћава и угрожава стабилност и мир његове примарне породице али и његов друштвени углед. Такав модел нестабилне, пороку склоне очинске фигуре, док је фигура мајке представљена тако да наликује светитељки, најпре поставља Лаза Лазаревић у приповеци „Први пут с оцем на јутрење” (1879). Неконтролисана очева страст је ту усмерена на коцку, а не на другу жену, али су механизми деловања обеју страсти у многоме паралелни. И у Лазаревићевој приповеци и у поменути две Вукићевићеве приповетке, страст траје све док не доведе до радикалних потеза оца односно мужа (истеривање мајке из куће, друга жена озбиљно повреди његово дете – Вукићевићеве приповетке; губитак читаве имовине на коцки – Лазаревићева приповетка). Након тога, и уз мудре потезе жена у све три приповетке, мужева опсесија било страном женом било коцком, нестаје, што потврђује

да је реч била о опсесији која је овладава вољом човека, а не самостално и одлучно деловање које смо налазили у примерима када се женски јунаци одлуче на прељубу. Самим тиме, мушка прељуба (генерално подложност страстима) је махом приказана као дејство чини или обузетост, док је женска прељуба прорачуната и тактична. Осим тога, у навођеним приповеткама важи и правило да након што се жена определи за другог мушкарца, породични односи се не враћају у претходни поредак.

Други тип приповедака са темом жене која vara мужа, подразумева недовољно јаке и заправо недовољно „патријархалне” мужеве. Такав образац налазимо у Ранковићевим приповеткама „Стари врускавац” (1899) и „Ђавоља посла” (1899), али и у приповеци „Мала жртва” (1894) Сима Матавуља и приповеци „Живанчић” (1904) Јанка Веселиновића. Све док муж не поврати улогу „главе породице”, жена ће налазити начин да се састаје са другим мушкарцима. Уколико је муж болешљив, слаб, а простодушан, те нема начина ни да открије женине преваре, нити да их заустави преузимањем статуса „патер фамилијаса”, као у наведеној Матавуљевој приповеци „Мала жртва”, онда се искључује могућност (и потреба) да се жена одрекне љубавника.

Претходно навођене Матавуљеве приповетке из градске средине са темом прељубе („На њен дан”, „Предмет за причу”, „Мала жртва”), у великој мери одражавају раширене, и у историографским записима Матавуљевих савременика, потврђене појаве. Готово истоветне ситуације у којима жене varaју мужа, било да је љубавник само један („На њен дан”), било да их има читав низ („Мала жртва”), можемо пронаћи у дневничким забелешкама високог државног чиновника Николе Крстића (1829–1902). У докторској дисертацији Весне Јусуфовић *Еројској историји у српској књижевности XVIII и XIX века*, обрађено је на десетине Крстићевих „лудорија”, „шала”, „тесних свеза”, како он назива ступање у полне односе са низом жена које Весна Јусуфовић распоређује у четири одељка: проститутке; служавке, комшинице, гувернанте, продавачице...; познанице; и „звучна имена”. Иако су описи дати из мушке, Крстићеве, перспективе, ипак се дознаје о лакоћи са којом он ступа у сексуалне односе са женама свих статусних категорија, па се чак удате жене, због тога што нема опасности од раздевичења, показују као најпогодније за „тесне одношаје” (уп. Јусуфовић 2014: 346–347). Град природно погодује развоју промискуитета, жене су често саме док су мужеви одсутни, а без будног ока колектива које у задружним или уопште сеоским условима увек однекуд вреба, сусрети са љубавником се лако могу удесити. Тако је слично околностима приказаним у Матавуљевој приповеци „На њен дан”, и Крстић често бивао велики пријатељ оне куће коју је посећивао, поред осталог, и због тајних мушко-женских одношаја. Са друге стране, неударитим

девојкама недостаје новац, најчешће за куповину неког не тако лако доступног, а за градски живот битног, предмета, па новац траже у замену за то што подају тело: „Мати не зна куд она излази, а она то чини од фрталъ године зато јер хоће да има лепшу хаљину, а мати јој не може да купи” (Крстић 2006: 253, 10. октобар 1865. године).

Тема брачних прељуба фреквентно се јавља и у приповеткама Јакова Игњатовића. Иако та тема не фигурира као основна радња, дух грађанске калкулантске средине се увлачи у споредни наративни ток, дочаравајући посредно опште стање у друштвеним односима:

Осим у *Вечери на њароброду*, у свим су приповијеткама брачни односи нестабилни или под сумњом могуће прељубе. Чак и приповијетка *Кнез у куйаишилу*, у разговору између комшиница и пријатељица, има алузија на однос маћехе према пасторку, док у *Пији 1000 форинаџа* свака актерка чека да јој муж умре и да се уда за његовог пријатеља, адвоката (Иванић 2020: 193).

Брак и страст се у везу могу довести и када се брак посматра као добра прилика за друштвени напредак. Ранковићева приповетка „Капетаница” (1899) има за тему силну жељу мајке и ћерке за тиме да се ћерка Каја уда за варошког капетана и тако постане прва жена у граду. Као што се ни страст романтичних љубавника никад не реализује у некој стабилној форми, тако ни до удаје за капетана никад није дошло, па Кајина мајка Јула, која се показује највише опијена страсним сновима о друштвеном положају, умире убрзо након Кајине удаје за једног удовца осредње имовинске ситуације. Када се страсти одузме свака нада на испуњење, сигурно уточиште по образцу бива смрт, па тако у деформисаном облику то видимо и у случају мајке из неверених амбиција.

Рецепт за борбу против „губљења памети” због страсти, налазимо у Веселиновићевој приповеци „Пуница” (1902). После неколико година идиличног брачног живота Гојка и Босиљке, после троје деце, и после за то време стеченог Гојковог угледа међу највиђенијим сеоским старешинама, он потпада под дејство неконтролисане опсесије кафанском конобарицом („Корео је себе, грдио се најгорим погрдама, али кад му дође да види ону жену, он изгуби њамеи и одјури као луд” (курзив Ј. Ј.) (Веселиновић 8 д.г.: 358). Читавом селу је та веза позната, па тако и Босиљки и њеној мајци Вемији. Међутим, Вемија својој ћерки не дозвољава да Гојку било шта пребаци. Уместо тог, саветује је да мирно чека да њега тај налет страсти прође, да му у свему (па и у постељи) буде једнака као раније, јер свако друго понашање би довело до несреће. Вемија понавља да он Босиљку и даље воли и да се она, са којом има децу и кућу коју су заједно стварали, никад не може поредити са *оном*. Чак и у разговору Гојка и Вемије, када се он пуници поверава колико му је тешко

да се одвоји од опчињености према тој туђој жени, Вемија и њега саветује да кад му дођу те мисли и нагон да трчи да види ту жену, да се помоли и сети деце и своје жене. Стање у ком се Гојко налази, као и чињење које Вемија предузима захваљујући својој природној мудрости и тактичном карактеру, налазимо готово преликано, описане у књизи јунговца Роберта А. Џонсона *Он: разумевање психологије мужевности*. Реч је најпре о мушкој ћудљивости испровоцираној анимом у њему, за шта се наводи и једини лековит поступак који жена може предузети у часу када до тих насртаја из несвесног дође.

Постоји, ипак, генијалан потез који жена може да изведе, ако је способна за то и вољна да учини. Ако постане женственија од расположења које обузима њеног мушкарца, она га може отерати. Али, ово је за жену врло, врло тешко да уради. Њена аутоматска реакција јесте да исуче мач свог анимуса и да почне да сече све што може да дохвати. Међутим ако жена има стрпљења с мушкарцем и ако није критична, она представља за њега истински женствени квалитет, он ће вероватно испливати из свог расположења чим му се душевно стање поврати довољно да може да разуме овакве тананости.

Супруга може много да помогне, ако делује из своје женствене компоненте на овакав начин. Да би то учинила, она мора да поседује зrelu женственост, женственост која је довољно јака да се одржи у присуству оне лажне женствености коју мушкарац производи. Прво, мушкарац ће врло вероватно све пројектовати на њу, и бити апсолутно сигуран да је ожењен вештицом и да је његово лоше расположење искључиво њена кривица. Можда она стварно зановета, али он мора да се разрачуна са својом унутрашњом женом, уместо са њом (Џонсон 1994: 67).

Не пребацити вољеном који је направио чин издаје, разумети муку страсти коју он сам подноси, суспрегнути бес због повреде и изневерења односа који је до тада грађен и на који се одлуком о браку својом вољом пристало, и тако мушкарцу помоћи да умири ћудљиву нарав сопствене унутрашње жене (аниме), тражи од супруге изузетан подвиг и самосавладавање. „Зрела женственост” која успева да ободри младе супружнике да преброде невољу, у приповеци је представљена кроз лик пунице, Вемије. Ако упоредимо начине на које она саветује и бодри оба супружника да превазиђу искушење, добијамо идентичан образац мудрости о коме пише Џонсон у вези са паметним и јединим исправним деловањем жене на мушкарца ког је опсела анимаина ћуд:

Босиљци је већ теже било да се уздржава. Њу је дражила невера Гојкова и чинило јој се да би јој сва мука спала са срца, само кад би му читала. Али, готово увек у таквом расположењу, нашла би се Вемија уз њу и оним дубоким погледом, из кога је провиривала и љубав и туга, зауставила би је. И говорила би јој некаквим гласом тако нежним, који је као поветарац блажио врелу крв њену (Веселиновић 8 б.г.: 358).

„– Ја, као мајка, желим вашу љубав и вашу срећу, и зато ти ово и саветујем. Јер он те воли. Зар не видиш како се изгубио; зар не видиш како сав уздршће кад га погледаш? Не боји се он твоје силе, ти ниси јача од њега. Боји се он нечега другог. Боји се он да не изгуби твоју љубав, као што је твоју веру изгубио, јер он добро види да је изгубио. И зато је немиран и зато се не стањује на једном месту” (Веселиновић 8 д.г.: 359).

Кад би се Гојко устумарао, тада би се обично и Босиљка узнемирила. Хтела је толико пута да му прочита све, а толико пута опет да падне на колена пред њим и да га моли да се смилује на њу и на децу. Вемија је све то задржала. [...] „– Неће то дуго трајати! Све ће проћи. Он ће се вратити теби. Јер све све, али је нада свим свој друг! (Веселиновић 8 д.г.: 364).

Чин приморавања себе на трпљење у односу, било да је реч о суспрезању Гојкове страсти, било да је реч о суздржавању од нагле реакције изневерене Босиљке, јесте чин апсурдне верности о којој је говорио Ружмон у вези са љубављу која стоји наспрам страсне романтичне. И одржана верност је страст и апсурд; и изневерена верност је страст и апсурд, али, према Ружмону, истинско исходиште страст ипак налази једино кроз активну верну љубав, а не романтичну: „Аналогно са вером, можемо замислити да *сїрасї* – ма у ком виду се испољавала – постиже своју стварну оностраност и спасење једино тим чином послушности, а то је живот у верности” (Ружмон 2011: 249).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Berlin, Isaija. *Koreni romantizma*. Beograd: Službeni glasnik, 2006.
- Bogišić, Valtazar. *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u Južnih Slovena*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1874.
- Веселиновић, Јанко. *Целокуйна дела*. 1–9. Београд: Народна просвета, д.г.
- Вукићевић Драгана, Душан Иванић. *Дивна дисхармонија – Јаков Ињаїновић*. Београд: Филолошки факултет, 2020.
- Вукићевић, Илија. *Целокуйна дела*. 1–2. Београд: Народна просвета, д.г.
- Грујичић, Ненад. *Певај, ори, ѝрозоре ойвори: крајишке ојкаче*. Београд: Радио-телевизија Србије; Сремски Карловци: Бранково коло, 2017.
- Ђорђевић, Р. Тихомир. *Живоїни круї: рођење, свадба и смрїї у веровањима и обичајима нашеї народа*. Ниш: Просвета, 2002.
- Иванић, Душан, Драгана Вукићевић. *Ка ѝоеїици срїскої реализма*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2007.
- Јусуфовић, Весна. *Ероїоїрафија у срїскої књижевности XVIII и XIX века*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.

- Крстић, Никола. *Дневник (Приватни животи I)*. 9. април 1864. – 31. децембар 1866. Приредила Александра Вулетић. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Лазаревић, Лаза К. *Приповејке*. Нови Сад; Београд: Матица српска; СКЗ, 1958.
- Матавуљ, Симо. *Приповејке 1–3*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006, 2007.
- Милић, Анђелка. *Sociologija porodice: kritika i izazovi*. Београд: Ћигоја штампа, 2007.
- Ранковић, Светолик. *Целокућна дела, књија 1–3*. Београд: Издавачко предузеће „Народна просвета”, д.г.
- Ружмон, Дени. *Љубав и Зајад*. Београд: Службени гласник, 2011.
- Сиоран, Емил. *Паг у време*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића, 2008.
- Džonson, Robert. *Он: Razumevanje psihologije muževnosti*. Prevod Ivanka Knežević. Београд: B & D Books: Pirg, 1994.

Jovana Josipović

THE CONFLICT OF TRADITION AND PROGRESS – ACTIVE FAITHFUL LOVE AND ROMANTIC PASSION

(Passion beyond the framework of marriage in a Serbian realistic story)

Abstract: Based on the stories of Serbian realism, the work deals with systematizing the root differences between marital and romantic passionate love. Appearances and social phenomena analogous to marriage and its procreative function (cooperative organization, rural idyll, active faithful love) are examined, and on the other hand, circumstances corresponding to romantic passion (individualism, urban environment, ideas of progress). Using the examples of short stories by Janko Veselinović, Ilija Vukićević, Svetolik Ranković and Simo Matavulj, there were analyzed the following topics: male and female marital infidelity; the issue of idealization of cooperative social organization; and the forms of opposing the two polarities of eros (procreative and romantic). In its conclusions, the paper relies on the theoretical analyzes of Denis de Rougemont (*Love and the West*), Emil Cioran (*Fall in Time*) and Robert A. Johnson (*He: Understanding the Psychology of Masculinity*).

Keywords: Serbian realistic story, active faithful love, romantic love passion, cooperative organization, progress, marriage